

ФЕНОМЕН, ЩО РУЙНУЄ БАГАТОВІКОВІ СТЕРЕОТИПИ
ВІД РЕДАКТОРА *NEW SCIENTIST* І *BBC FUTURE*

Інтелектуали, що здатні на безглузді вчинки? Генії, які помиляються частіше, ніж пересічні люди, до того ж не визнають власних помилок? Нонсенс? Ні, наукова статистика.

Що ж спровокувало трансформацію інтелекту з благословення на прокляття? Корінь зла — у явищі, яке Девід Робсон визначив як *пастка зарозумілості*. Він дослідив, що спонукає розумних людей вчиняти тупо, та визначив, як убезпечити себе від необачних рішень, дурних коментарів і безглуздих вчинків, які здатні зруйнувати імідж «людини розумної».

- Як високий рівень IQ, освіта й досвід породжують дурість
- Чого саме кмітливі люди не можуть засвоїти
- Поради, як розпізнати брехню та дезінформацію
- Вихід із пастки зарозумілості: інструментарій аргументації та ухвалення рішень

Це дієва стратегія, що допоможе думати більш зважено та раціонально в постправдивому світі.

«Важлива книжка для тих, хто хоче мислити ясніше».

Рольф Добеллі

«Час віднайти нові способи навчитися критичного мислення та здорового глузду. Ця книжка саме для цього».

Wall Street Journal

www.bookclub.ua

ISBN 978-617-12-8193-6



9 786171 281936

ДЕВІД РОБСОН

ПАСТКА ЗАРОЗУМІЛОСТІ



ДЕВІД РОБСОН

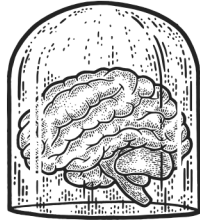
ПАСТКА ЗАРОЗУМІЛОСТІ



ЧОМУ
РОЗУМНІ
ЛЮДИ

ВЧИНЯЮТЬ
ТУПО

PSYCHOLOGY
MUST
READ



DAVID ROBSON
THE INTELLIGENCE
TRAP:

WHY SMART PEOPLE MAKE
STUPID MISTAKES — AND HOW
TO MAKE WISER DECISIONS


HODDER &
STOUGHTON

ДЕВІД РОБСОН
ПАСТКА
ЗАРОЗУМІЛОСТІ

ЧОМУ РОЗУМНІ ЛЮДИ
ВЧИНЯЮТЬ ТУПО

УДК 159.9
Р58

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Перекладено за виданням:
Robson D. The Intelligence Trap: Why Smart People Make Stupid Mistakes —
and How to Make Wiser Decisions / David Robson. — Great Britain:
Hodder & Stoughton, 2019. — 344 p.

Переклад з англійської *Анатолія Олійника*

Дизайнер обкладинки *Анастасія Попова*

ISBN 978-617-12-8193-6
ISBN 978-1-47366-984-0 (англ.)

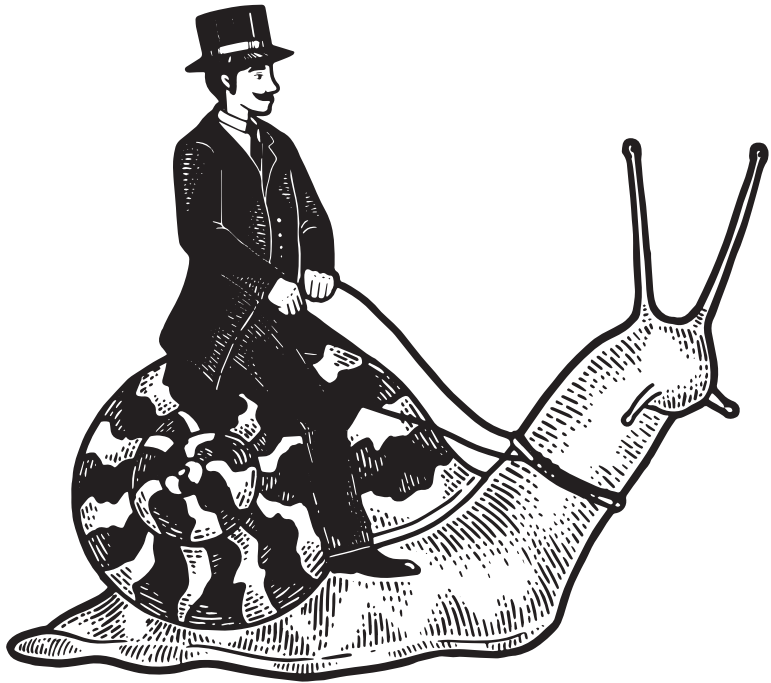
© David Robson, 2019
© Depositphotos.com / Alexander-Pokusay, обкладинка, 2021
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2021
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад і художнє оформлення, 2021

Моїм батькам та Робертові



ЗМІСТ

Вступ	9
Частина 1. Зворотний бік інтелекту: як високий рівень IQ, освіта й досвід можуть породити дурість	19
1. Зліт і падіння «термітів»: чим насправді є інтелект і чим він не є	20
2. Плутана аргументація: небезпека дисраціоналії	52
3. Лихо від знання: краса і уразливість фахового мислення.....	83
Частина 2. Вихід із пастки зарозумілості: інструментарій аргументації та ухвалення рішень.....	107
4. Алгебра моралі: як навчитися мудрості на основі фактів.....	108
5. Ваш емоційний компас: сила самоаналізу	138
6. Інструментарій відсіювання непотребу: як розпізнати брехню та дезінформацію	164
Частина 3. Мистецтво успішного навчання: як мудрість на основі свідчень може вдосконалити вашу пам'ять	195
7. Черепахи та зайці: чого кмітливі люди не можуть засвоїти	196
8. Виграш від гірких страв: східноазійська освіта й три принципи поглибленого навчання	223
Частина 4. Дурість і мудрість юрби: як групи й організації можуть уникнути пастки зарозумілості	251
9. Механізм «команди мрії»: як сформувати супергрупу.....	252
10. Дурість як пожежа: чому трапляються катастрофи і як їм запобігти	280
Епілог	307
Додаток: класифікація понять дурості та мудрості	311
Подяки.....	317
Подяка за дозвіл на відтворення	319



ВСТУП

Блукаючи віддаленими закапелками Інтернету, можна натрапити на суб'єкта, якого звати Кері. Він, якщо вірити, має унікальне бачення, здатне змінити світопорядок.

Наприклад, Кері гадає, що його викрав інопланетний прибулець поблизу річки Наварро — саме там він зустрівся з чудернацькою істотою, яка набула вигляду блискучого єнота «зі жвавими чорними очима». Кері не може згадати, що сталося після того, як «цей малий виродок» ввічливо привітав його; усі подальші події вечора випали з його пам'яті. Але, на його переконання, тут не обійшлося без позаземних форм життя. Як він загадково пише, «ця долина приховує багато загадок».

Кері ще й переконаний прихильник астрології. «Більшість науковців сповідує хибну думку, що астрологія — антинаукова царина, непридатна для серйозних досліджень, — роздратовано зітхає він. — Вони глибоко помиляються». На його думку, астрологія є ключем до зцілення душі, а ті, хто не згоден із цим, «запхали свої голови глибоко в дупи». Окрім віри в позаземні цивілізації та віщування за зорями, Кері має ще й переконання щодо вміння людей мандрувати ефірним простором астрального плану.

Становище ускладнюється, коли Кері починає теревенити про політику. «Деякі великі істини, які сприйняли наші виборці, не мають наукових засад», — стверджує він. Це стосується «віри в те, що СНІД спричиняє вірус імунодефіциту», і в те, «що викиди вуглецю в атмосферу призвели до дірок в озоновому шарі».

Зайве казати, що згадані ідеї майже одноставно підтримали вчені, проте Кері твердить своїм читачам, що це роблять заради вигоди. «Вимкніть ваш телевізор. Почитайте науково-популярну літературу, — закликає він. — Ви маєте знати, про що в ній ідеться».

Сподіваюся, вас не треба переконувати, що Кері помиляється.

Звичайно, у всесвітній мережі повно нічим не обґрунтованих ідей, але ми й не очікуємо, що астрологи та опоненти ідеї СНІДу стануть рушіями інтелектуального прогресу.

Водночас повне ім'я дивака — Кері Муллліс, і він зовсім не якийсь там непоінформований автор альтернативних теорій, а лауреат Нобелівської премії, що ставить його в один ряд з Марією Кюрі, Альбертом Ейнштейном і Френсісом Кріком.

Муллліс отримав премію за відкриття полімеразної ланцюгової реакції — методу, що дав змогу науковцям клонувати ДНК у великих обсягах. Ця ідея, очевидно, прийшла до нього в мить піднесення, коли він прямував до округу Мендочіно, штат Каліфорнія. Хоча, напевно, багато з найвідоміших досягнень кількох останніх десятиліть — разом із проектом «Геном людини» — завдячували так само миті абсолютної геніальності. Мулллісове відкриття таке важливе, що дехто з науковців навіть поділяє біологічну науку на дві епохи — до і після Муллліса.

Поза сумнівом, Муллліс, доктор філософії Каліфорнійського університету в Берклі, непересічний інтелектуал; його відкриття могло бути лише наслідком рішення присвятити власне життя розумінню надзвичайно складних процесів, що відбуваються в наших клітинах.

Але чи можна тією геніальністю, що дала Мулллісові змогу зробити дивовижне відкриття, пояснити його віру в прибульців та спростування причин СНІДу? Невже його великий розум зробив власне його неймовірним дурником?

• • •

Ця книжка про те, чому розумні особи здатні на безглузді вчинки і чому вони деколи помиляються навіть частіше, ніж пересічні особи. У ній також ідеться про можливі стратегії уникання тих самих помилок — уроки, що допоможуть нам

міркувати більш зважено й раціонально в цьому постправдивому світі.

Щоб озброїтися нашою методикою, вам не треба бути нобелівським лауреатом. Окрім розповідей про таких осіб, як Мулліс, геніальний фізик Пол Фремpton, якого вмовили перевезти два кілограми кокаїну через аргентинський кордон, або Артур Конан Дойл, славетий письменник, якого обдурили двоє дівчиськ, ми покажемо вам, як вади мислення можуть збити на манівці людину з непересічним інтелектом.

Як і більшість людей, раніше я вважав інтелект синонімом уміння добре мислити. Від початку ХХ століття психологи розробили відносно короткий список абстрактних умінь — відтворення фактів, міркування за аналогією, оперування термінами, — вважаючи, що вони віддзеркалюють притаманний особі загальний інтелект, покладений в основу навчання, творчості, розв'язання проблем і ухвалення рішень. Отже, освіта, за визначенням, має спиратися на цю «первинну» мозкову силу, даючи нам спеціалізовані знання в галузі мистецтва, гуманітарних дисциплін і наук, що мають вирішальне значення для багатьох професій. Що кмітливішою за цими критеріями є особа, то влучнішими є її судження.

Однак, розпочавши кар'єру журналіста, який висвітлює наукові події і спеціалізується на психології та мозковій активності, я зауважив, що результати останніх досліджень часто суперечать подібним теоріям. Загальний інтелект та академічна освіта не тільки не забезпечують від різних пізнавальних помилок — обдаровані люди можуть навіть більшою мірою схилитися до безглуздих міркувань.

Приміром, інтелектуали й освічені люди рідше навчаються на власних помилках чи дослухаються до порад інших. Схибивши, вони частіше вибудовують витончені аргументи на виправдання логіки власних дій, через що догматизм їхніх поглядів поглиблюється ще більше. Ба більше, в їхньому полі зору збільшується «сліпа пляма упередженості», що не дає їм змоги помітити прогалини в їхній логіці.

Зацікавившись цими результатами, я розпочав подальші дослідження. Наприклад, теоретики менеджменту розробили методіку, згідно з якою слабкі корпоративні культури, метою яких є зростання продуктивності, можуть стимулювати ухвалення раціональних рішень у спортивних клубах, бізнесових та урядових організаціях. Як наслідок, цілі команди, сформовані з надзвичайно розумних людей, можуть, попри це, ухвалювати надзвичайно безглузді рішення.

Наслідки серйозні. На індивідуальному рівні хибні рішення можуть вплинути на стан здоров'я, добробут і професійну успішність. У судах вони призводять до неправильного вироку. У лікарнях вони стають причиною 15 відсотків хибних діагнозів, від чого помирає людей більше, ніж від хвороб на кшталт раку грудей. У царині бізнесу це призводить до банкрутства й краху.

Більшість таких помилок неможливо пояснити браком знань чи досвіду; натомість вони постають зі специфічних хибних мисленнєвих звичок, що виробляються під час збагачення інтелекту, здобуття освіти й набуття професійного досвіду. Подібні помилки призводять до аварій на космічних кораблях, краху фондових бірж та ігнорування лідерами країн глобальних проблем, наприклад кліматичних змін.

Хоча все це може видатися не пов'язаним між собою, я виявив, що такі події ґрунтуються на спільному явищі, яке називатиме пасткою зарозумілості.

Можливо, найкращою тут буде аналогія з автомобілем. Потужніший двигун *може* перевозити з місця на місця швидше, якщо ви знаєте, як ним правильно користуватися. Однак наявність більшої кількості кінських сил не гарантує, що ви дістанетеся місця призначення без пригод. Без добрих знань та обладнання — гальма, кермо, спідометр, компас і відповідна дорожня карта — потужний двигун просто возитиме вас колами чи вивезе на зустрічну смугу. І що потужніший двигун, то більшу небезпеку ви становитимете.

Абсолютно так само інтелект може допомогти засвоїти й відтворити факти і швидко опрацювати складну інформацію, але ви при цьому потребуватимете необхідних перевірок і рівноваги, щоб правильно застосувати мозкову силу. Без цього потужніший розум насправді може зробити вас *більш* упередженими у вашому мисленні.

На щастя, крім характеристик пастки зарозумілості, ми знаємо ще й про початок психологічних досліджень, покликаних визначити ті додаткові ментальні якості, що можуть утримати нас на плаву. Для прикладу розгляньмо таке, на перший погляд, банальне запитання:

Джек дивиться на Енн, а вона дивиться на Джорджа. Джек одружений, а Джордж — ні. Чи дивиться одружена особа на неодружену?

Варіанти відповіді: так, ні, складно сказати.

Правильна відповідь — «так», проте більшість людей відповідає: «складно сказати».

Не засмучуйтеся, якщо ви не відразу зрозуміли суть. Більшість студентів Ліги Плюща дає неправильну відповідь, і коли я опублікував цю загадку в журналі *New Scientist*, то ми одержали багато листів, автори яких звинуватили мене в помилці. (Якщо ви й досі не бачите логіки, пропоную накреслити схему чи подивитися останню сторінку книжки.)

Ця загадка визначає таку характеристику особи, яка відома як когнітивна рефлексія, що означає схильність звертатися до наших власних припущень та інтуїції, а люди, які не впоралися із цим завданням, схильні вірити фантастичним теоріям, дезінформації та пліткам. (Цю тему ми докладніше розглянемо в розділі 6.)

Окрім когнітивної рефлексії, до інших важливих характеристик, що вберігають нас від пастки зарозумілості, належать

інтелектуальна скромність, активне й відкрите мислення, допитливість, тонке емоційне відчуття та прагнення розумового зростання. Узяті разом, вони утримують наше мислення в стані рівноваги і не дають йому, образно кажучи, зірватися у прірву.

Ці дослідження спричинили навіть створення нової дисципліни — теорії «фактологічної мудрості». Попри скептицизм щодо неї з боку вчених різних галузей, цей напрям останнім часом стрімко розвивається й генерує нові тести на логічне мислення, що краще прогнозують реальні ситуації ухвалення рішень, ніж традиційна шкала вимірювання загального інтелекту. Ми навіть стаємо свідками створення нових інституцій для розвитку цих досліджень, зокрема таких як Центр практичної мудрості при Чиказькому університеті, відкритий у червні 2016 року.

Хоча жодну з цих якостей не оцінюють за стандартними академічними тестами, вам не потрібно жертвувати якимись перевагами володіння високим рівнем загального інтелекту, щоб розвинути ці інакші стилі мислення й стратегії обґрунтування; вони просто допомагають вам мудріше застосувати свій розум. А ще, на противагу розуму, їх можна виробити в собі. Хай яким є ваш показник IQ, ви можете навчитися мислити мудріше.



Ця ключова наука має солідне філософське підґрунтя. Першу дискусію на тему пастки зарозумілості можна побачити навіть під час судового процесу над Сократом, що відбувся 399 року до н. е.

За нотатками Платона, Сократа звинувачували в тому, що він розбещував молодь Афін своїми згубними, ганебними ідеями. Сократ відкинув ці звинувачення, натомість пояснивши, чому має репутацію мудреця, а причиною претензій назвав заздрощі.

Усе почалося, мовив він, коли Дельфійський оракул проголосив, що в Афінах немає особи, мудрішої від Сократа. «Що каже цей бог? Якась загадка: що вона може означати? — за-

питував себе Сократ. — Я нічого не знаю про власну мудрість ні у великому, ні в малому».

Сократ блукав містом, звертаючись до шанованих політиків, поетів і митців з проханням спростувати слова оракула, проте щоразу його розчаровували. «Кожен із них, досягши досконалості у своєму ремеслі, вважав себе наймудрішим і в інших царинах того часу — і ця їхня хиба, гадаю, затьмарювала пригаманну їм мудрість».

«Люди з найкращою репутацією, — додав він, — видаються мені насправді найбільш обділеними, тоді як інші особи, нижчі від них за статусом, чинять відповідно до здорового глузду».

Сократів висновок нагадує парадокс: він мудрий саме тому, що усвідомив обмеженість власного знання. Попри те, присяжні визнали його винним і засудили до смертної кари.

Паралелі між згаданим судовим процесом та останніми науковими дослідженнями вражають. Замініть політиків, поетів і митців того періоду сучасними інженерами, банкірами й лікарями, і цей процес майже стовідсотково відтворить «сліпі плями упереджень», які ми відкриваємо сьогодні. (І, подібно до обвинувачів Сократа, багато сучасних фахівців не люблять оприлюднювати власні хиби.)

Проте, хай якими влучними були Сократові характеристики сучасників, у них немає належної оцінки останніх наукових відкриттів. Зрештою, ніхто не заперечує, що освіта й інтелект мають істотне значення для чіткого мислення. Проблема в тому, що ми часто неправильно використовуємо цю силу інтелекту.

З цієї причини саме Рене Декарт підійшов найближче до сучасного трактування пастки зарозумілості. «Не досить мати добрий розум; найважливіше — правильно застосовувати його, — писав він у своїй праці «Роздуми про метод» 1637 року. — Найбільші інтелектуали здатні на ниці вчинки, так само як і на найвищі чесноти; ті ж, хто рухається вперед повільно і завше тримається належної дороги, може дістатися далі, ніж ті, хто надто поспішає і збивається на манівці».

Останні наукові дослідження дають нам змогу вийти далеко за межі цих філософських роздумів, спираючись на чітко зроблені експерименти, які однозначно демонструють, що інтелект може бути як благословенням, так і прокляттям, і пропонують конкретні шляхи уникнення подібних пасток.



Перш ніж розпочати нашу мандрівку, дозвольте зробити застереження: багато відомих досліджень проблеми інтелекту в цій книжці не згадано. Наприклад, Анжела Дакворт з Пенсильванського університету завершила сенсаційну працю про поняття «твердість», яке вона визначає як «нашу наполегливість і запал у досягненні довготермінових цілей», і не раз демонструє, що її вимірювання твердості часто можуть спрогнозувати успіхи краще, ніж це роблять IQ-тести. Теорія Дакворт має надзвичайну значущість, проте невідомо, чи висвітлює вона конкретні неточності, які посилює розум. Так само вона не вписується в загальні межі фактологічної мудрості, на якій значною мірою вибудовано мою аргументацію.

Працюючи над «Пасткою зарозумілості», я обмежився трьома конкретними запитаннями: чому розумні люди чинять безглуздо? нестачею яких умінь і настроїв можна пояснити їхні помилки? і як нам виробити в собі ці вміння, щоб убезпечитися від таких помилок? Я дослідив ці помилки на кожному рівні суспільства, почавши з промахів окремої особи і закінчивши тими огріхами, яких припускаються велетенські організації.

У частині 1 визначено проблему. Тут досліджено вади нашого розуміння та спосіб, коли навіть найрозумніші голови дають осічку — від упертої віри Артура Конан Дойла в казки до хибних результатів розслідування ФБР теракту в Мадриді в 2004 році, — і причини того, чому знання й досвід лише поглиблюють ці помилки.

У частині 2 запропоновано рішення цих проблем через запровадження нового поняття — «емпіричної мудрості», що коре-

лює з іншими мисленнєвими настроями та когнітивними здібностями, необхідними для належного формулювання ідеї, а також подано деякі практичні методи вироблення цих рис. Водночас ми довідаємося, чому наша інтуїція часто не працює, та визначимо способи коригування цих помилок та налаштування наших інстинктів на потрібну хвилю. Ми також дослідимо стратегії уникнення дезінформації й пліток, щоб переконатися, що наш вибір спирається на беззаперечні факти, а не на довільні роздуми.

У частині 3 я звернуся до проблеми навчання й пам'яті. Розумні люди, попри силу їхнього інтелекту, іноді не докладають зусиль у навчанні, досягнувши у своїх здібностях чогось на кшталт плато, що не віддзеркалює їхнього потенціалу. Емпірична мудрість допоможе розірвати це зачароване коло, пропонуючи три правила поглибленого навчання. Автор ключового дослідження не лише допомагає нам досягти особистих цілей, а й пояснює, як застосування цих принципів обумовило сьогоднішній успіх освітніх систем східноазійських країн, та який досвід треба запозичити в цих країн західній системі освіти, щоб виховувати кращих учнів та мудріших мислителів.

Нарешті, у частині 4 я вийду за межі індивідуального досвіду, щоб дослідити причини безглузвих дій цілих груп талановитих людей — від поразок футбольної збірної Англії до криз у таких гігантських організаціях, як *British Petroleum*, *Nokia* і *NASA*.

Кажуть, великий психолог ХІХ століття Вільям Джеймс якось сказав: «Багато людей гадають, що мислять, тоді як вони лише перегруповують власні упередження». «Пастка зарозумілості» написана для всіх, хто, як і я, хоче уникнути цієї помилки. Це підручник мудрості для діячів науки й мистецтва.



ЧАСТИНА 1

ЗВОРОТНИЙ БІК ІНТЕЛЕКТУ:
ЯК ВИСОКИЙ РІВЕНЬ IQ, ОСВІТА Й ДОСВІД
МОЖУТЬ ПОРОДИТИ ДУРІСТЬ



І. ЗЛІТ І ПАДІННЯ «ТЕРМІТІВ»: ЧИМ НАСПРАВДІ Є ІНТЕЛЕКТ І ЧИМ ВІН НЕ Є

Сідаючи за свої тестові завдання й нервуючи, діти в кабінеті Льюїса Термана не могли навіть уявити, що їхні результати назавжди змінять не тільки їхні життя, але й світову історію¹. Проте результати кожного з них у той чи той спосіб визначають його долю — на добре чи на зле, а їхні траєкторії повсякчас впливатимуть на наше розуміння процесів людського мислення.

Однією з найкмітливіших була Сара Енн, шестирічне дівча з щербинкою між передніми зубами та в окулярах із товстими скельцями. Нашкрябавши відповіді, вона недбало виплюнула жувальну гумку між аркушами тесту — такий собі невеличкий хабар екзаменаторові. Сара захихотіла, почувши запитання науковця — а чи, бува, не феї приліпили цю жуйку до аркушів?

¹ Історії життя чотирьох дітей, а також життя інших «термітів», описані докладніше у: Shurkin, J., *Terman's Kids: The Groundbreaking Study of How the Gifted Grow Up*, Boston, MA: Little, Brown. (Тут і далі прим. авт., якщо не зазначено інше.)

«Якась дівчинка дала мені аж дві, — мило пояснила вона. — Однак, гадаю, це забагато для мого травлення, бо я щойно перехворіла на грип». Її коефіцієнт IQ становив 192 — найвищий показник у групі.

Наступним членом клубу інтелектуалів стала Беатріс, надто розвинене, як на свої роки, дівча, яке почало ходити й розмовляти в сім місяців. До 10-річного віку вона прочитала 1400 книжок, а її вірші вирізнялися такою зрілістю, що, за даними журналістів Сан-Франциско, вони ввели в цілковиту оману студентів Стенфордського університету, які прийняли їх за поезію Теннісона. Її IQ, як і у Сари Енн, сягнув 192.

Була ще й восьмирічна Шеллі Сміт — «миле дитя, загальна люблениця», чиє личко жевріло прихованим смішком. Ще був Джес Оппенгаймер — «пихатий, егоцентричний хлопчак», позбавлений почуття гумору, який так і поривався спілкуватися з іншими. Їхні IQ сягали близько 140 — достатній рівень, щоб потрапити до команди Термана, і водночас значно вищий за середній; на них, вочевидь, чекало велике майбутнє.

До цього часу тест на IQ, що з'явився відносно недавно, застосовували здебільшого для виявлення осіб, які мали труднощі у навчанні. Проте, на глибоке переконання Термана, такі абстрактні та академічні риси, як уміння запам'ятовувати факти, багатий лексикон та спроможність обґрунтувати власну думку, віддзеркалюють природжений «загальний інтелект», що лежить в основі всіх мисленнєвих здібностей. Незалежно від освіти чи біографічних даних ця переважно вроджена риса являла собою первинну мозкову силу, що визначає легкість у навчанні, розуміння складних понять та здатність до розв'язання завдань.

«Найважливіше в людині — це її IQ, — заявив тоді Терман. — Серед найкращих 25 відсотків населення, особливо серед 5 відсотків елітаріїв, ми мусимо шукати лідерів, які стимулюватимуть розвиток науки, мистецтва, державного управління, освіти й соціальних програм в цілому».

Простеживши історії життя Сари Енн, Беатріс, Шеллі та інших «термітів» у наступні десятиліття, Терман сподівався, що вони підтвердять його теорію, пророкував їхні успіхи в школі та університеті, їхні кар'єрні досягнення і прибутки, стан здоров'я та добробут; він навіть вважав, що IQ визначатиме їхній моральний рівень.

Результати Терманових досліджень сприяли популяризації стандартизованої процедури тестування в усьому світі. І попри те що в багатьох сучасних школах його методику сліпо не копіюють, наша освіта все ж значною мірою спирається на вузький перелік умінь, поданий у його первинному тесті.

Якщо ми хочемо пояснити, чому розумні люди чинять по-дурному, мусимо спершу зрозуміти, чому визначаємо розум саме в такий спосіб, зрозуміти, які здатності охоплює наше визначення, а також деякі вирішальні аспекти мислення, ним не охоплені, — навички, що мають настільки ж істотне значення для творчості та прагматичного підходу до проблем і якими, проте, цілковито знехтувала наша система освіти. Лише тоді ми зможемо почати аналіз витоків пастки зарозумілості та можливих способів розв'язання цієї проблеми.

Ми побачимо, що багато таких-от «сліпих плям упередженості» були очевидними для сучасних дослідників на час впровадження Терманом своїх тестів. Вони стали незаперечними в історіях тріумфів і поразок Беатріс, Шеллі, Джеса, Сари Енн та багатьох інших «термітів», біографії яких розгорталися іноді геть несподівано. Проте, через популярність IQ, ми лише підходимо до розуміння його суті та значення для схвалення власних рішень.

Справді, власне історія життя Термана свідчить, як великий інтелект може катастрофічно загинути через зверхність, упередженість і любов.



Як і у випадку з багатьма великими (і хибно реалізованими) ідеями, зародки цього розуміння інтелекту виникли в дитинстві науковця.

Терман ріс у сільській місцевості штату Індіана на початку 1880-х. Відвідуючи «маленьку червону школу», що містила одну кімнату й не мала підручників, тихий рудоволосий хлопчик уважно придивлявся до своїх однокласників. Він зневажав «недолугого» білявого хлопця, що завжди грався зі своєю сестрою, та 18-річного «недоумка», що ніяк не міг засвоїти абетку. Інший однокласник, «фантастичний брехун», як стверджував пізніше Терман, мав стати серійним вбивцею, — хоча він і не сказав, котрий саме.

Однак Терман знав про свою відмінність від безініціативних дітей довкола нього. Він навчився читати ще до того, як пішов до школи, у якій не було підручників, і вже в першому семестрі вчитель дозволив йому навчатися за програмою третього класу. Розумова вищість Термана лише підтвердилася, коли сімейну ферму відвідав один комівояжер. Знайшовши дім, хазяї якого були більш-менш освіченими, він вирішив провести експеримент із френології. Щоб продемонструвати свою теорію, комівояжер усівся разом із Термановими дітьми довкола вогнища й почав обмацувати їхні черепи, адже, як він пояснив, форма черепних кісток може багато розповісти про чесноти й вади їхнього власника. Його особливо вразили горбики й опуклості під густою шевелюрою малого Льюїса. Цей хлопець, заявив він, «далеко піде».

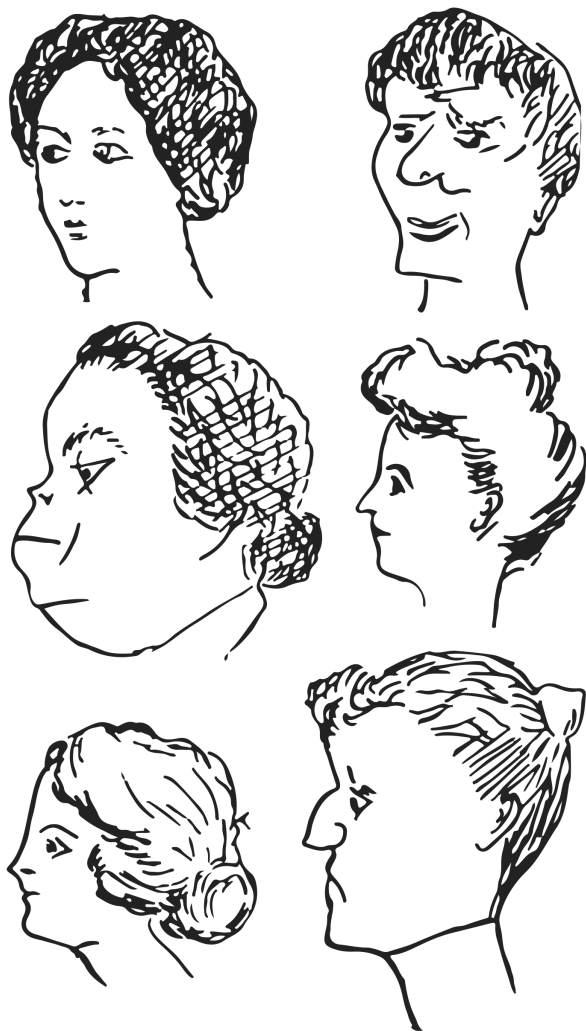
«Гадаю, це пророцтво трохи поліпшило мою самооцінку й спонукало мене до більш амбіційної мети, ніж та, яку я визначив би собі в іншому разі», — писав пізніше Терман.

До моменту свого призначення в 1910 році на престижну посаду у Стенфордському університеті Терман уже давно розумів псевдонакову суть френології, і в опуклостях його черепа ніщо не свідчило про його здібності. І все ж він цілком серйозно припускав, що інтелект — це своєрідна природжена риса, що визначає життєвий шлях особи, і тепер у нього з'явився новий еталон визначення відмінності між «недоуком» та «обдарованим».

Терман захоплювався тестом, що його розробив Альфред Біне — психолог, знаний у вищих колах Парижа. Згідно

з проголошеним Французькою Республікою принципом рівності всіх громадян, уряд нещодавно запровадив обов'язкову освіту для всіх дітей віком від шести до тринадцяти років. Проте дехто з дітей просто знехтував цією можливістю, і перед міністерством народної освіти постала дилема: навчати цих «імбе-

Інструкція до шкали Біне — Симона



цилів» у школі окремо від інших чи вирядити їх до інтернатів? Біне й Теодор Симон розробили тест на допомогу вчителям, які б визначали прогрес у розвитку дітей та відповідно коригували б процес їхньої освіти.

Сучасному читачеві деякі з наведених проблем можуть видатися абсурдними. Зокрема, для перевірки словникового запасу Біне попросив дітей розглянути малюнки жіночих облич і вибрати з-поміж них «гарненьких» (див. рис.). Проте багато завдань, зрозуміло, не віддзеркалювали ключових умінь, що мали б істотне значення для успіху дітей у майбутньому. Наприклад, Біне називав уголос ряд чисел чи окремі слова, а діти мали відтворити їх у правильному порядку задля перевірки їхньої короткочасної пам'яті. Ще одне завдання: утворити речення з трьома заданими словами — перевірка вербальних навичок.

Сам Біне не плакав ніяких ілюзій щодо здатності його тесту охопити увесь діапазон «інтелекту»; на його думку, наша «ментальна цінність є надто аморфною, щоб виміряти її лише за однією шкалою, а тому він відкидав ідею, що низький показник свідчить про обмежені можливості дитини, гадаючи, що з часом він може вирівнятися. «Ми мусимо виступити проти цього жорстокого песимізму, — писав він, — мусимо показати відсутність будь-яких підстав для нього».

Однак інші психологи, з-поміж них і Терман, уже працювали над концепцією «загального інтелекту», тобто наявності певного виду розумової «енергії», що обслуговує роботу мозку і може пояснити чийсь успіх у розв'язанні різноманітних проблем та в академічному навчанні. Наприклад, якщо ви швидко впораетесь з арифметичною задачею, то, найімовірніше, вмієте добре читати й краще запам'ятовуєте факти.

Терман гадав, що тест на IQ виявить цю первинну мозкову здатність, продиктовану нашою спадковістю, а отже зможе передбачити наші сукупні досягнення в багатьох сферах протягом життя.

Тому він взявся переглянути англomовну версію тесту, запропонованого Біне, адаптувавши іспит для дітей старшого віку й дорослих та доповнивши його питаннями на кшталт:

*Якщо два олівці коштують 5 центів,
скільки олівців можна купити за 50 центів?*

та

Яка відмінність між лінощами й неробством?

Переглянувши запитання, Терман ще й змінив методику формулювання результату, скориставшись нескладною формулою, що й досі є актуальною. З огляду на те, що старші за віком діти виконують завдання краще за молодших, Терман спершу вивів середній показник для кожного віку. На основі його таблиць можна було визначити «ментальний вік» дитини, що, поділений на показник фактичного віку та помножений на 100, демонстрував її «коефіцієнт інтелекту». Десятирічна дитина з мисленням на рівні 15-річної матиме IQ у 150 балів, 10-річна, що мислить, як молодші на рік від неї, одержить показник у 90 балів. На всіх вікових рівнях середній показник становитиме 100¹.

Мотиви Термана були, здебільшого, шляхетні: він хотів підвести емпіричну основу під систему освіти, щоб узгодити процес викладання й дитячі здібності. Але навіть на рівні тестових випробувань у мисленні Термана відчувалися нездорові тенденції до розмежування учнів за соціальною належністю. Наприклад, окресливши невелику групу «хобо»², він вирішив, що тестом на IQ можна скористатися для ізоляції від суспільства злочинців до того, як вони порушать закон. «Моральність, —

¹ Для дорослих, котрі, принаймні згідно з теорією загального інтелекту, зупинилися у своєму розумовому розвитку, IQ обчислюють дещо інакше. Ваш показник віддзеркалює не ваш «ментальний вік», а місцезнаходження на відомій «кривій Белла». До прикладу, 145 пунктів за IQ свідчить, що ви належите до найвищих 2 відсотків населення.

² Мандрівні робітники. (*Прим. перекл.*)

писав він, — не може процвітати й плодоносити, якщо інтелект залишається недорозвинутим».

На щастя, Терман так і не реалізував своїх планів, проте його дослідження в роки Першої світової війни привернули увагу військових США, які скористалися тестами для оцінювання рівня 1,75 млн військовослужбовців. Найкмітливіших одразу ж відрядили на курси підготовки офіцерів, а тих, хто мав найгірший результат, звільнили чи перевели до робочих підрозділів. На думку багатьох аналітиків, ця стратегія істотно поліпшила процес призову.

Натхненний цим успіхом, Терман розробив проект, що посів чільне місце в його подальшому житті: масштабне виявлення найздібніших учнів штату Каліфорнія. Учителів закликали висувати кандидатури своїх найкращих учнів, а Терманові асистенти перевіряли їхні IQ, вибираючи лише тих дітей, котрі набрали понад 140 балів (хоча пізніше поріг знизили до 135). Припускаючи, що інтелект має спадковий характер, група Термана піддавала тестуванню братів і сестер цих дітей, що дало їм змогу швидко організувати велику групу обдарованих дітей чисельністю понад тисячу осіб — разом із Джесом, Шеллі, Беатріс та Сарою Енн.

У наступні десятиліття команда Термана стежила за розвитком цих дітей, яких ласкаво йменували «термітами», а їхні історії стали визначальними для критерію геніальності майже протягом століття. До найвидатніших «термітів» належать фізик-атомник Норіс Бредбері; Дуглас Макгленшен Келлі, запрошений в'язничним психіатром на Нюрнберзькому процесі, а також драматург Ліліт Джеймс. До 1959 року прізвища понад тридцятьох осіб увійшли до видання *Who's Who in America*, при цьому близько вісімдесятьох були вміщені в журналі *American Men of Science*.

Не всі «терміти» досягли значних академічних успіхів, однак багато хто з них уславився в інших сферах. Візьмімо Шеллі Сміт — «миле дитя, загальна улюблениця». Після закінчення

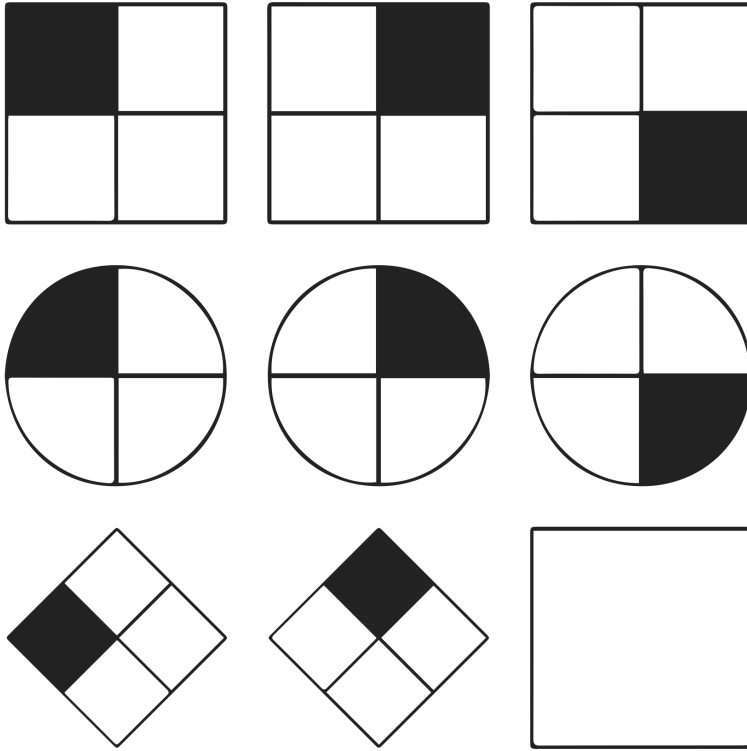
Стенфордського університету вона побудувала кар'єру дослідника й репортера журналу *Life*, де познайомилася з майбутнім чоловіком, фотографом Карлом Майденсом. Вони разом подорожували країнами Європи та Азії, створюючи репортажі на тему політичної напруженості в переддень Другої світової війни; пізніше вона згадуватиме дні, коли пробігала вулицями чужих міст, щиро втішаючись можливістю зафіксувати на плівку найцікавіше.

Тим часом Джес Оппенгаймер — «пихатий, егоцентричний хлопчак... позбавлений почуття гумору» — став автором сценаріїв для радіошоу Фреда Астейра. Незабаром він почав заробляти такі суми, що йому складно було втриматися від сміху, згадуючи власну зарплатню. Його успіх став ще більшим, коли він познайомився з комедійною актрисою Лусіль Болл і разом вони започаткували популярне телешоу «*Я кохаю Люсі*». У перервах між написанням сценаріїв Джес удосконалював технологію постановки фільмів, здобувши патент на «рухомий рядок», яким досі користуються оглядачі новин.

Успіхи згаданих осіб поза сумнівом популяризують ідею загального інтелекту; хоча Терманові тести могли лише перевіряти здібності до навчання, але вони дійсно віддзеркалювали щось на кшталт «первинної» інтелектуальної сили, яка допомагала цим дітям засвоювати нові ідеї, розв'язувати проблеми й творчо мислити, давала їм змогу жити повноцінним та успішним життям незалежно від обраного ними шляху.

Незабаром результати Терманових досліджень переконали інших освітян. У 1930 році він стверджував, що «тестування інтелектуальних здібностей у наступні півстоліття перейде у стадію зрілості... за кілька років діти від садочка й аж до університету проходять тестування в такому обсязі годин, який вважатиметься доцільним». Терман мав рацію; за наступні десятиліття з'явилися численні різновиди його тесту.

Окрім перевірки вміння оперувати словами й цифрами, до останніх тестів додали ускладнені невербальні головоломки, такі як квадрант (див. рис.).



Яка фігура доповнює схему?

Відповідь вимагає від вас уміння мислити абстрактно й помітити спільну закономірність, що лежить в основі прогресії, — це, безперечно, свідчить про особливу здатність обробляти інформацію. За ідеєю загального інтелекту, таке вміння абстрактно мислити є різновидом «первинної інтелектуальної сили» — незалежно від конкретної спеціальності, — що лежить в основі нашого мислення.

Наша система освіти може давати спеціальні знання з багатьох різних дисциплін, але кожен предмет, зрештою, спирається на базові вміння мислити абстрактно.

У розпал популярності IQ більшість учнів у школах США та Великої Британії поділили за результатами тестування. Сьогодні

цю методику відбору учнів молодших класів вважають застарілою, проте її вплив відчутний у системі освіти загалом і в царині виробництва зокрема.

Наприклад, у США Тест на академічну придатність (*SAT*), який мають виконати вступники до коледжів, безпосередньо побудований на Термановій методиці 1920-х років. Стиль і формулювання запитань можуть відрізнитися від тогочасних, однак подібні тести досі мають на меті перевірити здатність запам'ятовувати факти, дотримуватися правил абстрагування, збагачувати словниковий запас та заповнювати прогалини в схемах, а тому дехто із психологів досі вважає їх тестами на IQ.

Те саме стосується вступних іспитів до багатьох шкіл та університетів, а також тестів для майбутніх службовців: наприклад, Екзаменаційний тест для випускників шкіл (*GREs*) і тест Вандерліка, яким користуються для відбору претендентів на робочі місця. Про вагомий вплив Терманової методики свідчить той факт, що навіть чвертьзахисники Національної футбольної ліги США під час зарахування до команди складають тест Вандерліка згідно з теорією, за якою вищий інтелект позитивно впливає на стратегічне мислення польового гравця.

Ці явища типові не лише для країн Заходу. Стандартизовані тести, побудовані на основі IQ, можна знайти в будь-якому куточку світу, а в деяких країнах — це насамперед Індія, Південна Корея, Гонконг, Сингапур і Тайвань — постає ціла індустрія «шкіл зубріння» для підготовки студентів до складання іспитів на кшталт *GRE*, необхідних для вступу до найпрестижніших університетів. Про важливість цих шкіл свідчить той факт, що лише в Індії їхній щорічний прибуток становить 6,4 млрд доларів США.

Проте не меншу вагу, ніж власне іспити, має постійний вплив цих теорій на наші системи цінностей. Навіть якщо читач скептично ставиться до тестів на IQ, то, на переконання багатьох людей, вміння абстрактно мислити, настільки важливе для успі-

ху в навчанні, віддзеркалює базовий інтелект, що автоматично перетворюється на мудрі судження та ухвалення зважених рішень у житті: на роботі, вдома, у фінансових чи політичних галузях. Наприклад, ми визнаємо, що вищий рівень інтелекту автоматично означає ліпшу здатність оцінити стан справ до того, як дійти певного висновку; з цієї причини ми вважаємо за доцільне коментувати різні чудернацькі теорії змови на кшталт ідей Кері Мулліса.

Якщо ми іноді й звертаємося до інших методик ухвалення рішень, не заснованих на тестуванні інтелекту, то зазвичай вдаємося до таких туманних понять, як «життєвий досвід». Їх неможливо точно виміряти, тож ми визнаємо, що вони приходять до нас здебільшого через осягнення без спеціальної підготовки. Більшість із нас, вочевидь, не приділяла їм стільки часу й ваги, скільки ми приділили ідеї абстрактного мислення та аргументації в освіті.

Оскільки навчальні тести загалом обмежені в часі й потребують оперативного мислення, ми засвоїли ще й ту істину, що швидкість нашого міркування визначає швидкість мислення; вагання та нерішучість тут небажані, а будь-яка когнітивна проблема свідчить про нашу невдачу. Ми звикли поважати людей, які мислять і діють швидко, а «зволікання» виступає синонімом недолугості.

Як ми побачимо в подальших розділах, усе описане вище є хибними уявленнями, які ми мусимо скоригувати, якщо хочемо знайти вихід із пастки зарозумілості.



Перед тим як розглянути межі теорії загального інтелекту, стилі мислення та здібності, які вона не здатна охопити, слід уточнити, що більшість психологів погоджується з тим, що всі ці засоби вимірювання — IQ, SAT, GRE чи шкала Вандерліка — таки відбивають дещо дуже важливе в здатності мозку засвоювати й переробляти складну інформацію.

І це не дивно, адже, розроблені саме для такої мети, ці тести найкраще слугують для прогнозування вашої успішності в школі та університеті; однак вони дають скромний результат у передбаченні вашої майбутньої кар'єри. Здатність жонґлювати складною інформацією означатиме, що вам легше зрозуміти й запам'ятати складні математичні чи загальнонаукові поняття; ця здатність розуміти й пам'ятати складні поняття може допомогти вам і краще обґрунтувати свою позицію в рефераті з історії.

Зокрема, якщо ви маєте намір працювати в таких царинах, як право, медицина чи комп'ютерне програмування, що вимагають ґрунтовної освіти та абстрактного мислення, високий рівень загального інтелекту, безперечно, буде виграшним. Імовірно, завдяки успіху в соціально-економічному житті, що його досягають «білі комірці», люди, які набирають більше балів під час тестування, мають краще здоров'я і, як наслідок, живуть довше.

Нейрофізіологи також визначили деякі анатомічні відмінності, якими можна пояснити потужніший загальний інтелект. Наприклад, кора головного мозку розумних людей товща і має глибші звивини, а мозок таких людей загалом більший за розмірами. А віддалені нервові зв'язки, що з'єднують різні ділянки мозку (під назвою «біла речовина», оскільки вони заховані у товстих складках), як виявляється, також мають іншу структуру, яка дає змогу ефективніше передавати сигнали. Взяті разом, ці відмінності дають змогу швидше обробляти дані та вдосконалити короточасну й довгочасну пам'ять, а це спрощує бачення закономірностей та обробку складної інформації.

Було б нерозумно заперечувати цінність отриманих результатів і, поза сумнівом, важливу роль інтелекту в нашому житті. Проблеми постають там, де ми занадто покладаємося на здатність цих показників віддзеркалювати сукупний розумовий потенціал індивіда поза особливостями його поведінки та діяльності, не зафіксованими в тестових показниках.

Популярне видання

РОБСОН Девід

Пастка зарозумілості. Чому розумні люди вчиняють тупо

Головний редактор *С. І. Мозгова*
Відповідальний за випуск *О. М. Шелест*
Редактор *М. А. Курушина*
Художній редактор *А. О. Попова*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *Т. О. Іванченко*

Підписано до друку 04.01.2021. Формат 60х90/16.
Друк офсетний. Гарнітура «Bell Gothic». Ум. друк. арк. 20.
Наклад 2500 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61001, м. Харків, вул. Б. Хмельницького, буд. 24
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано з готових діапозитивів на ПП «ЮНІСОФТ»
Свідоцтво ДК №3461 від 14.04.2009 р. www.unisoft.ua
61036, м. Харків, вул. Морозова, 13Б

UNISOFT

Робсон Д.

Р58 Пастка зарозумілості. Чому розумні люди вчиняють тупо / Девід Робсон ; перекл. з англ. А. Олійника. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. — 320 с. : іл.

ISBN 978-617-12-8193-6

ISBN 978-1-47366-984-0 (англ.)

Що саме спровокувало трансформацію інтелекту з благословення на прокляття? Корінь зла — у явищі, яке Девід Робсон визначив як пастка зарозумілості. Він дослідив, що спонукає розумних людей вчиняти тупо, та визначив, як убезпечити себе від необачних рішень, дурних коментарів та безглузвих вчинків, які здатні зруйнувати імідж «людини розумної».

УДК 159.9